

Юлія Ковальчук,
аспірант кафедри історії філософії,
філософський факультет
Львівський національний університет імені Івана Франка

ЛЮБОВ У «СЕРЕДНІ ВІКИ»: SIC ET NON

Ковальчук Юлія. Любов в «Средние века»: sic et non

В данной статье проводится философский анализ средневековой любви сквозь призму антагонизма Пьера Абеляра — «sic et non». Нарушается средневековое противоречие сферы родового и индивидуального в человеческом бытии, любви-эроса и любви-агапэ. В контексте любовной проблематики, рассматриваются истоки культуры романтизма, в частности, культ вечной женственности и культ Девы Марии. Исследуется феномен куртуазной любви — любви-страсти или «супружеской измены».

Ключевые слова: теоцентризм, Средневековье, любовь-эрос, любовь-агапэ, куртуазная любовь, романтизм, культ вечной женственности, культ Девы Марии.

Вступ. «Середні віки», чи епоха Середньовіччя, не потребує прологу: теоцентризм визначає напрямок розвитку середньовічної культури майже на десять століть. В ім'я єдиного Бога релігія здійснює всеохоплюючий контроль над державою, суспільством і кожною окремою людиною, проникаючи навіть у найпотаємніші думки людини. Там, де тиск контролю послаблюється, в дію вступає страх — страх людини перед бичем Господнім. Свою справу робить і інквізиція, призвичаюючи повсякденну злиденність до жаху. Відтак, вишуканий готичний стиль архітектури тісно переплітається із хаосом бродячого люду, релігійні меси — із карнавалом, монастирі — з «домами троянд», покута — із тортурами, фарс — з містерією. «Sic et non» виходить за рамки абелярівського твору, сягаючи цілої епохи, бо, як і П'єр Абеляр, належить Середньовіччю. І не просто належить, — а закладає камені «середньовічного муру»: «темне Середньовіччя», яке шукає божественного світла, ставить ребром проблему боротьби протилежностей, і саме просякнуте «sic et non», утверджує суперечність та антагонізм.

Яскравий свій прояв sic et non знаходить у людині. Як зауважує Олександр Бальхаус: «Людина Середньовіччя звикла до щоденного сусідства із жахом, і навіть забавлялася, будучи присутньою на катуваннях та стратах, ніби на театральній виставі»¹. Всюдівідчутний страх і жорстокий контроль, сковуючи людину, стираючи будь-який імпульс її особистості, роблячи із неї «живу одиницю» велетенського механізму, яка призначена лише для покори і позбавлена здатності мислення, вивільнює її пристрасті та бажання, які стають неконтрольованими. Чим більше заборон — тим більше порушень! На кожне «ні!», знаходиться своє «так!». Усе тілесне, яке в «середні віки» вважалось грішним, якому людина мала сказати «ні!», по-

¹ Бальхаус А. Любовь и секс в Средние века. — М.: Книжный клуб 36.6, 2012. — С. 12.

чало вперто казати своє «так!». Антагонізм тілесного та духовного приводить «sic et non» у сферу метафізики. Відтак, саму людину можна розглядати як чи не найголовнішу суперечність «темного Середньовіччя», яке темним зробили його ж пристрасті. А там, де має місце пристрасть, ведеться мова й про любов.

Афродіта вульгарна або любов родова. Любов не є простим поняттям для «темних віків»: у цей час утверджується традиційне трактування християнською доктриною любові як чогось гріховного, а статі як знаку гріховності в людині, допускаючи лише одне виправдання для любові між чоловіком і жінкою — дітонародження, продовження роду. Таку позицію піддає нищівній критиці представник релігійного екзистенціалізму — Микола Бердяєв, говорячи про лицемірність такого трактування та висуваючи звинувачення у демонічності статі: «Аскетичне християнське вчення допускає статеву любов лише як слабкість гріховної людської природи. Так і залишилась статева любов слабкістю, соромом, майже брудом»², а проте, «...ми спокійно продовжуємо грішити, поринати в нечисті радощі і брудну солодку пристрасть, позаяк нам, слабким людям, не досягнути ідеалу»³. Статева любов, відкинута релігійною доктриною та ув'язнена всередині людини релігійним осудом, — перетворюється на хворобу, що втомлює та завдає мук, робить людей одержимими своїми пристрастями. Приглушення ж у собі сексуального потягу призводить до бунту проти власної природи, що породжує Афродіту вульгарну — руйнівний ерос: спалює бажання насолоди. Відтак, очевидним стає перетворення любові до Дами серця в еротичну релігію, поява борделів у добу Середньовіччя і їх належність до папської свити, традиція любовних бенкетів у лазнях, поява Венери у Ватикані. Відбувається, якщо послуговуватися термінологією психоаналізу, щось на кшталт гіперкомпенсації.

Утверджуючи статево любов як «non», трактуючи її виключно як любов тілесну, родову, виправдовуючи її лише продовженням роду, опускається одна парадоксальна деталь: «non» утримує в собі і «sic». Статева любов є і Афродіта небесна — любов індивідуальна, особистісна, за якої чоловік і жінка поєднуються духовним потягом до найвищої чистоти, яка є обов'язковою умовою єднання. Тим часом, трактування Афродіти небесної у «середні віки» знаходить своє місце лише у філософських концепціях містиків. У XIX–XX ст. Мігель де Унамуно та вже згадуваний Микола Бердяєв, стаючи в опозицію до традиційного християнського трактування родової, еротичної любові, переосмислюють це поняття, надаючи йому індивідуального, особистісного, а то й трансцендентного зна-

² Бердяєв Н. Эрос и личность: Философия пола и любви. — СПб.: Азбука-Аттикус, 2012. — С. 29.

³ Там само.

чення. Трансцендентного значення статева любов може набути лише як феномен, а оскільки для Середньовіччя такий вид любові мислиться лише як спосіб, маючи безпосередню приналежність до тіла, то без тіла він і не мислиться. І саме трактування *erosu* часто виходить із трактування тілесності: грішний, мінливий, короткочасний, смертний. А відтак, будь-яка історія середньовічного кохання приречена на трагізм: іншого не дано.

Абеляр та Елоїза. Яскравим прикладом такого середньовічного кохання, поряд із Трістаном та Ізольдою, по праву вважають Елоїзу та Абеляра. Прийнято робити філософський акцент на суперечностях, які відкриває перед читачем їхнє листування: то Абеляр стверджує «sic»: жінка є спасіння для чоловіка; то Елоїза стверджує «non»: жінка — смерть для чоловіка. Дана контраверсійність «sic» і «non» не лише констатує суперечність погляду на жінку у добу Середньовіччя (з одного боку грішна Єва, а з другого — непорочна Діва Марія), але й підкреслює протилежність чоловічого та жіночого. Проте, історія кохання Елоїзи та Абеляра — це перш за все історія здійснення вибору. І нехай це прозвучить парадоксально, та вибір здійснює саме грішниця-жінка — Елоїза. П'єра Абеляра до монашого аскетичного життя наvertsає випадок — фізична травма, після якої він стає непридатним для подружнього життя. Чи був би Абеляр монахом, якби не ця травма? Тоді як Елоїза йде у монастир, свідомо обираючи такий шлях для себе. Безперечно, варто зауважити, що чернечий габіт вона одягає через любов до Абеляра, а не через любов до Бога. Відтак, філософ, не зі своєї волі, позбавлений можливості повноцінного подружнього життя, позбавлений альтернативи, залишається поза ним. Елоїза сама ж позбавляє себе можливості подружнього життя, бо немає альтернативи саме Абеляру. Це засвідчує момент жертвності в ім'я кохання, яке сягає за грань Афродіти вульгарної, родової любові, суперечить середньовічному розумінню *erosu*, виключно як сексуального потягу, засвідчує і прояв духовної любові між чоловіком і жінкою без моменту тілесної близькості. Проте, ще зарано говорити про велике полум'я християнської любові — *agape*, оскільки Елоїза все ще залишається охоплена пристрастю і її бажання з легкістю відкидають вбік страх перед гріхом: «...хай яким би було умертвлення тіла, розум усе одно зберіг бажання грішити й палає давньою жагою»⁴. Вона кохає Абеляра коханням-пристрастю, а, як зауважує Дені де Ружмон: «Пристрасть — це страждання»⁵. Варто зауважити й те, що трагізм любовної історії Абеляра та Елоїзи якраз не у скаліченні Абеляра, а у відсутності жертвності Абеляра в коханні до Елоїзи. Завдяки

⁴ Абеляр П. Історія моїх страждань. Листування Абеляра й Елоїзи. — Львів: Літопис, 2004. — С. 80.

⁵ Ружмон Дені де. Любов і західна культура. — Львів: Літопис, 2000. — С. 14.

любові до Бога Абельяр любить Елоїзу, тоді як Елоїза любить Бога завдяки любові до Абельяра. Із двох «порогів» середньовічної любові: низького і високого, лише П'єр Абельяр став на «порог» високої любові — любові до Бога, тоді як їхнє, сповнене пристрасті, кохання, як і сама Елоїза, залишились на «порозі» низької людської любові, а вся низька любов — неминуче запрограмована на трагічний кінець.

Агапе — велике полум'я християнської любові. Складність розгляду поняття «любові» у Середні віки полягає в тому, що якщо є «поп», то треба шукати й «сіс». З одного боку, любов як грішний плотський *ерос*, а з іншого, — жертвна духовна *агапе*. Подібно до того, як духовне протиставляється тілесному, так у добу Середньовіччя *агапе* протиставляється *еросу*, а відтак, *агапе* утверджується — в Абельярівській термінології — як «сіс», а *ерос* — як «поп».

Агапе — велике полум'я християнської любові, пізнає те серце, яке пережило «смерть у собі» і повернулось назад до себе. Для Майстра Екгарта сильна, як смерть, любов переживає три моменти у людському духові: забирає у людини всі тлінні речі, всі духовні блага, які радували тіло та душу, всі нагороди та достоїнства — людина вже не може думати про досягнення Царства Божого. Відтак, людина починає нове життя тут на землі, відмовившись від самої себе, але не здійснивши втечі духу поза межі світу, як зауважує Дені де Ружмон, а примусово повернувшись до світу! *Любов-агапе* — це полум'я, в якому згоряє дух людський, щоб потім, повставши з попелу, як Фенікс, побачити ближнього. Тому, це й милосердна християнська любов, у якій немає засліпленої пристрасті, що часто й руйнує того, кого ми любимо. *Любов-агапе*, потребує іншого, так само як інший потребує її. *Любов-ерос*, прагнучи єднання із божественною сутністю, як це ми бачимо вже у Платона, веде людину за межі реального буття, а стаючи одержимим цим бажанням, будучи могутнім і жорстоким, він спалює особистість — в кінцевому підсумку веде її до смерті. Тоді як *любов-агапе*, беручи свій початок зі смерті (людина має померти для самої себе), прагне активного буття і утвердження ближнього свого в цьому бутті. Відтак, жорстокий і фатальний *ерос* потребує свого «освячення» через *агапе* — боголюдську любов.

Культ Діви Марії та культ вічної жіночності. Здавалося б, доба Середньовіччя «знає» лише одну жінку — Діву Марію, культ якої із ревною відданістю сповідує релігійна доктрина, а проте, саме в «темні віки» утверджується і *культ вічної жіночності*. Діва Марія як реальна жінка, що через непорочне зачаття народила для світу Спасителя — Ісуса Христа, і вознеслась на небеса, стала великим символом «середніх віків» — символом чистоти, любові та милосердя. Її образ стає яскравим антитепою до образу грішної Єви, а відтак, «народження» Бого-

родиці як цариці небесної, — це «нове народження» жінки чи метафізичне «освячення» жіночої статі. Ні, Єва не стала забутою: про грішну жінку ще не раз згадувала інквізиція, переслідуючи відьмацтво, а проте, тепер жінка могла бути і добродією, побожною, справжньою благодаттю для чоловіка. Культ Діви Марії народжує культ вічної жіночності — жіночої природи, «розлитой» по світу, що утверджує радше світову полярність, аніж світове єднання. Безликий *eros*, як нестримне бажання, прагнення тотального пізнання, спрямований на культ вічної жіночності, а не на конкретну жінку. Любов до конкретної жінки знаходить своє яскраве відображення у культурі Діви Марії: Богородиця не є ілюзорною абстракцією, а реальною жінкою, «особистістю небесного порядку», до якої з великою любов'ю звертається кожний християнин. Діва Марія своїм милосердям і опікою про ближніх засвідчує велику силу християнської любові — *agape*.

Романтизм і куртуазна любов. Якщо погодитись із думкою, згідно з якою *романтизм* бере свій початок з епохи Середньовіччя, то культ вічної жіночності буде яскравим його натхненним джерелом. Романтизм, заперечуючи родовий інстинкт, родову сім'ю, шукає особистість у любові та прагне утвердити індивідуальність. У лицарському культурі Прекрасної Дами, в любові до Діви Марії, ніби повстає особистість у своїй надприродній сутності, в якій зародилась нова, ледь відчутна любов. «Лише Середні віки створили культ жіночності, чужий античному світові, який поклонявся мужності. І це був культ вічної жіночності — божественного начала, це любов до Божества свого в конкретно-чуттєвій формі, тут особистісне містично сплітається із всесвітнім»⁶. *Романтична, лицарська любов у своїй потенції є любов особистісна і всесвітня, яка перемагає родове начало, що вороже особистості і всьому всесвітньому.* За таких обставин, як зауважує Микола Бердяєв, Середні віки стають і самою аскетичною епохою, і самою чуттєвою: «чорні квіти чернецтва» тісно переплітаються із червоними квітами почуттєвості, засвідчуючи і тут категоричному «поп» альтернативне «sic»!

Одним із феноменів культури Середньовіччя, поряд із лицарством, є куртуазна любов — «служіння жінці». Репрезентаторами такої форми любові були трубадури, які оспівували своє кохання-поклоніння до дами, яка, зазвичай, була заміжною і стояла на вищому соціальному щаблі. Лицарський культ Прекрасної Дами «відірвав» об'єкт любові від буденної реальності і переніс його у сферу ідеального. Жінка стає ідеальним створінням, сенсом життя, а служіння їй — таїнством (таємниця увінчувала цю релігію любові сакральністю), яке має пройти через п'ять брам: бажання, прохання, служіння,

⁶ Бердяєв Н. Эрос и личность: Философия пола и любви. — СПб.: Азбука-Аттикус, 2012. — С. 47.

поцілунок і сповнення. Кохання, що завойовується швидко, за яке не потрібно проявляти багато зусиль, щоб здобути прихильність, у більшості випадків ціниться мало, тоді як кохання, яке отримати було важко — возвеличується. Після того як трубадур домагається визнання, взаємності від дами, кохання гине і він знаходить новий об'єкт поклоніння. Із самого початку виникнення, куртуазна любов була лише грою залицання з любовним судом Елеонори Аквітанської, певним театральним дійством, за якого «дійовими особами» були любовні послання (у яких любов і вірші — синоніми). Але із появою елемента еротики «дійство» переноситься із театральної сцени у кулуари, де трагічне нещасливе кохання торжествує митями насолоди, яку навіть не маскує, а возвеличує. Відтак, можемо погодитись із думкою Дені де Ружмона, що кохання-пристрасть — подружня зрада, адже, оскільки в добу Середньовіччя шлюб і кохання були різними поняттями, часто протилежними, то кохання можна було пізнати лише поза шлюбом, який не є для цього перешкодою. Кохання-пристрасть настільки бажає бажати, що стає тотальністю, охоплює людину цілком, робить її одержимою і часто приводить до фатального закінчення не лише любовної історії, але й людського життя.

У контексті куртуазної любові доречним буде висловлювання вже згаданого Миколи Бердяєва, що хворобою любові є її фетишизм. Закоханий молодий лицар часто міг знепритомніти лише від дотику руки його дами серця до пелюстків троянд, а її очі чи уста оспівувати та возвеличувати у віршах. За таких обставин, цілісна особистість коханої людини втрачалась, а її місце займала якась частина тіла, чи рух, риса характеру, чи вміння. Заперечуючи думку Дені де Ружмона, що така любов — помилка, і є нічим іншим як «пригнічуючий сум за смертю», Олександр Бальхаус наголошує на проявах великої ніжності та вірності до дами. Безперечно, варто сказати і про благородний порив до вдосконалення, яким керувався кожний молодий рицар, щоб бути гідним дами свого серця. Але, потрібно не забувати, що вся куртуазна любов пройшла під знаком еросу: бажання досягти єдності із божеством в майбутньому, а не з реальною особистістю зараз, що створювало ілюзію, спотворюючи правдивий образ дійсності.

Висновок. Історія Середньовіччя ще довго буде вимальовувати у людській свідомості макети свого шляху, проникаючи у темні закутки актуального сьогодення. У «середні віки», вмещаючи в себе славнозвісне абелярівське «sic et non», поняття «любові» набуває статусу маленької репрезентативної частинки усієї епохи. Конфлікт особистісного і родового, заперечуючи існування любові як феномену, тим самим і утверджує його. Традиційне трактування релігійною християнською доктриною статевої любові як чогось плотського та гріховного, возвеличує лише любов до Бога — любов духовну та особис-

тісну. Вважаючи ерос суто сексуальним бажанням, прив'язуючи його до тілесної природи, не приймається і будь-який вияв любові між чоловіком і жінкою, через що шлюб зводиться лише до формальної угоди задля продовження роду. Статева любов, осуджена релігійною доктриною і страхом гріха побожного християнина, починає бунтувати у людині, що призводить до падіння моралі у різних щаблях соціальної «драбини». Тому поява продажної любові та розпусти є типовим явищем для «темних віків». Сублімація пристрасті чи сексуального бажання (що часто виражалось надмірною побожністю), приводила людину до неприйняття самої себе і вибудовувала проекти ідеальних образів, що були лише ілюзією. Таким проявом ілюзії, яку Середньовіччя наповнило яскравими барвами почуттєвості, стала куртуазна любов.

Куртуазна чи придворна любов, поряд із феноменом лицарства, займає чільне місце у культурі «середніх віків». Мистецтво залицяння, а то й зваблення дами серця, яка стала сенсом життя молодого лицаря, було так уміло придумано, що не лише приносило задоволення, але й служило неперевершеним способом вдосконалення і самого лицаря. А проте, куртуазна любов, як любов-пристрасть, була приречена на нещастя, оскільки затьмарювала секундним відчуттям насолоди — істинну любов.

Істинною любов'ю стало християнське полум'я любові — *agape*. Ця любов милосердна, направлена до того, хто потребує її. У ній закладений глибокий релігійно-філософський зміст, за розкриття якого, людина може досягнути єднання з Богом у ближньому. Ця любов не є альтернативою, а, радше, синтезом того абелярвського «sic et non». Синтезом, у якому ключовим поняттям постає «особистісна любов», що може бути направлена як на людську особистість, так і на божественну.

Kovalchuk Julia, Doctoral Student at the History of Philosophy department of the Philosophical faculty of the the Lviv National University named after Ivan Franko

Love in the Middle Ages: «Sic et Non»

The given article presents a philosophical analysis of medieval love through the prism of Abelard's antagonism, «sic et non». The medieval contradiction of the spheres of the ancestral and the individual in human life, love — eros and love — agape is considered. In the context of the question of love, the sources of cultural romanticism are examined, in particular, the cult of the eternal feminine and the cult of the Virgin Mary. The phenomena of courtly love, erotic love — passion, and marital infidelity are reviewed.

The history of the Middle Ages shall long impress upon human consciousness the signposts of medieval thought, intruding into the dark corners of the subliminal present. In the Middle Ages, through the adoption of the famous «sic et non» of Abelard, this concept of love attains the status of a small yet pivotal representative part of the entire epoch.

Another bright symbol of the Middle Ages is the very story of the love of Peter Abelard and Heloise. The love of Heloise and Abelard is first of all a story of an achieved choice. Let it sound paradoxical, but the choice is made by a sinful woman, Heloise. Peter Abelard is brought to the ascetic monastic life through an

occurrence, a physical trauma after which he becomes unsuited to married life. Would Abelard have become a monk if he had not got that trauma? On the other hand, Heloise enters the monastery consciously choosing that way of life for her. Undoubtedly, it is worth noting, that she takes the nuns' veil because of her love for Abelard, and not because of her love for God. Of the two thresholds of medieval love: the high and the low, only Peter Abelard stood upon the high threshold of love for God, while their passion-filled love, as Heloise herself, remained on the lower threshold of human love, and all such lower's love is destined to a tragic end.

The given article also examines the conflict between the personal and ancestral, which seemingly denies the existence of love as a phenomenon, while simultaneously affirming it. The traditional treatment of the religious Christian doctrine of sexual love is that it is something carnal and sinful. It can be made noble only through love of God, becoming love that is both spiritual and personal. Regarding Eros as exclusively sexual passion, connecting it to the carnal nature, therefore, does not accept any kind of expression of love between man and woman. This view regards marriage merely as a formal covenant for the proliferation of humankind. Sexual love, demeaned by religious doctrine and by the fear of sin in a God-fearing Christian, begins a human revolution, leading to the demise of morality on several rungs of the social ladder. Therefore, the appearance of love for sale and moral dissoluteness become endemic during the «dark ages». Sublimation of passion and sexual desire (which is often expressed through excessive piety), brought many to a rejection of self and built up projections of idealized images, which were merely illusion. Courtly love became an expression of such brightly colored illusions of the Middle Ages.

Courtly love alongside the phenomenon of chivalry, occupies a vital place in the culture of the Middle Ages. The art of courtship, the winning of the lady's heart, which becomes the meaning of life for the young knight, was so cunningly invented, that it not only brought pleasure, but also served as the unparalleled method of perfection of the knight himself. Nonetheless, courtly love as had been in the case with passionate love was doomed to unhappiness, insofar as its momentary pleasures clouded the vision of true love.

The Christian flame of love — agape thus becomes true love. This love is merciful, directed to those who need it. It contains a deep religious and philosophical meaning; uncovering it a person may reach unity with God through a neighbour. This love is not an alternative, but rather a synthesis of Abelard's «sic et non». It is a synthesis the key idea of which is a personal love that may be aimed at either a human or divine person.

Key words: theocentrism, Middle Ages, love-eros, love-agape, courtly love, romanticism, the cult of the eternal feminine, the cult of the Virgin Mary.

References

1. Abelard, Petrus. *The Letters of Abelard and Heloise* [Ukrainian edition: Abelyar P. *Istoriya moyikh strazhdan'*. Lystuvannya Abelyara y Eloyizy. — L'viv: Litopys, 2004. — 136 p.]
2. Ballhaus, Alexander. *Liebe Und Sex Im Mittelalter* [Russian edition: Bal'haus A. *Ljubov' i seks v Srednie veka*. — Moscow: Knizhnyj klub 36.6, 2012. — 336 p.]
3. Berdjaev N. *Jeros i lichnost': Filosofija pola i ljubvi* [Eros and personality: Philosophy of Sex and Love] — Sankt-Peterburg: Azbuka-Attikus, 2012. — 224 p. [In Russian]
4. De Rougemont Denis *L'Amour et l'Occident* [Ukrainian edition: Ruzhmon Deni de. *Lyubov i zakhidna kul'tura*. — L'viv: Litopys, 2000. — 304 p.]

Стаття надійшла до редакції 01.11.14